

УДК 1(091)(477)

DOI: 10.32837/apfs.v0i24.856

Ірина Петрівна Заїнчківська

старший викладач кафедри соціології та соціальних комунікацій

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна

7zira@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДВАЛИНИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СПАДКУ І. ОГІЄНКА В ПЛОЩИНІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Анотація. У роботі розкрито своєрідність національної філософії, методологічні стратегії демаркації філософського та нефілософського, а також умови залучення певного духовного спадку в контекст української історії філософії.

Досліджено причини відсутності уваги філософів до інтелектуальної спадщини І. Огієнка. З цією метою розкрито основні підходи до розгляду історико-філософського процесу. Показана неоднозначність запропонованого Г. Гегелем підходу до розуміння історико-філософського процесу. Тривале і майже безроздільне панування запропонованої Г. Гегелем абстрактно-логічної схеми історичного розвитку філософського знання, в межах якої історико-філософський процес розглядається як раціонально впорядкований поступ думки мало неоднозначні наслідки.

Обґрунтовано, що чільне місце у процесі відродження колективної пам'яті спільноти належить історії філософії, котра акумулює та репрезентує історичний досвід спільноти, розкриває напрям розвитку інтелектуальної думки, тим самим виявляючи та експлікуючи внутрішню логіку розвитку та сенс життя спільноти. На цій концептуальній підставі показано, що маргіналізація філософської складової інтелектуальної спадщини І. Огієнка була обумовлена пануванням просвітницьких теорій історії філософії, орієнтованих на побудову універсальних схем історико-філософського розвитку.

Акцентування уваги на важливому значенні культурного контексту філософської проблематики, відбулося завдяки зміні світоглядних і ціннісних пріоритетів суспільства, в тому числі і українського, в кінці ХХ ст. Ці зрушення зумовили зростання інтересу дослідників до культурного контексту, ментальної своєрідності суспільства, а також теорії національної філософії. Розробка останньої відкрила можливість для залучення творчої спадщини І. Огієнка в історико-філософський контекст.

Ключові слова: світогляд, раціональність, наука, філософія, пізнання.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Відродження та переосмислення культурної спадщини народу актуальне завжди і для кожної спільноти. Поміж тим, особливого значення цей процес набуває тоді, коли відбуваються кардинальні соціокультурні трансформації, які зумовлюють зміни колективної ідентичності. Саме в такі періоди інтелектуальна думка спрямовує свій погляд у «зони забуття» (В. Горський), забезпечуючи спогади того, що давно забулося і здавалось би не має здатності впливати на формування колективної ідентичності та культурної самобутності. Поміж тим, це далеко не так. Докорінні соціокультурні та світоглядні зміни часто призводять до розмивання групової ідентичності, зумовлюючи культурну та ціннісну дезорієнтацію, що сприяє знищенню спільноти шляхом асиміляції.

Одним із небагатьох механізмів збереження групової ідентичності є відродження культурної пам'яті спільноти. Увага до останньої особливо зростає тоді, коли ідентичність спільноти, як приміром у сучасній Україні, внаслідок історичних, політичних, економічних тощо чинників визначається строкатістю та мозаїчністю, що засвідчують ідентифікаційну невизначеність суспільства. Така ситуація призводить до

втрати окремою людиною та цілими групами власного коріння зумовлюючи геополітичну, національну, культурну тощо дезорієнтацію. Подолання останньої та забезпечення відкритості спільноти до міжкультурного та цивілізаційного діалогу забезпечують колективні спогади, тобто сукупність уявлень членів спільноти про події та постаті минулого, які корелюють із соціокультурними запитами сучасності.

Чільне місце у процесі відродження колективної пам'яті спільноти належить історії філософії, котра акумулює та репрезентує історичний досвід спільноти, розкриває напрям розвитку інтелектуальної думки, тим самим виявляючи та експлікуючи внутрішню логіку розвитку та сенс життя спільноти. В такому випадку, історія філософії, як слушно зазначає С. Йосипенко, постає не тільки історією зародження та становлення, а й історією подальшого функціонування філософських ідей, бо за такого погляду історія філософії – «це не лише історія людей, що філософують, це також історія філософських ідей, які мисляться людьми і спонукають людей, не лише досвід, схоплений у думці, але й думка, що формує досвід, не тільки історія досягнень, але й історія помилок» [5, с. 44.].

Непересічна роль історії філософії у відродженні колективної пам'яті спільноти актуалізувала постановня цілого спектру теоретичних підходів до розгляду історії української філософії. Останні, як доводить С. Руденко, відповідають п'яти основним методологічним програмам історико-філософського дослідження, а саме: дискриптивній (описовій) моделі історії філософії, «історіографії історії філософії», тематично-персональній моделі історії філософії України, історико-філософському українознавству, «філософії історії української філософії» [7, с. 53]. Загалом визнаючи плідність усіх згаданих підходів в процесі історико-філософської ретроспекції інтелектуальної спадщини українського народу, С. Руденко акцентує увагу на пріоритеті методу раціональної реконструкції (до якого тяжіють всі окреслені вище недискриптивні методологічні програми) в процесі історико-філософського дослідження [7, с. 27].

Попри раціональність зроблених С. Руденком висновків щодо ролі методу раціональної реконструкції в процесі дослідження історії української філософії, все ж необхідно зацентувати увагу на тому, що запропонована ним методологія історико-філософського дослідження має низький евристичний потенціал у тих випадках, коли мова йде про демаркацію філософського та не-філософського в історико-філософському процесі. Поміж тим, саме це питання є одним із найбільш дискусійних з огляду на те, що в теорії історії філософії наразі не має чітко окреслених критеріїв для визначення тих ідей та постатей, які можуть і повинні розглядатися в контексті історико-філософського процесу. Вирішення цього питання істотно ускладнюється й через тривале і майже безроздільне панування запропонованої Г. Гегелем абстрактно-логічної схеми історичного розвитку філософського знання, в межах якої історико-філософський процес розглядається як раціонально впорядкований поступ думки [2]. В межах такого підходу, як цілком аргументовано показує В. Горський, «буття філософії в історії, по суті, зводиться до конструювання однолінійного процесу, зміст якого утворює сутність філософського бачення, що сприймається як істина суб'єктом історико-філософського пізнання» [3]. Натомість ідеї та концепти, які виходять за межі логічного в своїй основі процесу розвитку філософії в її історії за зразком західноєвропейської філософської традиції, вважаються «позафілософськими», внаслідок чого зникають з поля дослідження.

Очевидно, що такий «позафілософський» характер отримала свого часу надзвичайно різнопланова інтелектуальна спадщина І. Огієнка, яка наразі постає невіддільною частиною релігійнознавчих, мовознавчих, літературознавчих, педагогічних етнографічних тощо досліджень. Натомість філософська складова інтелектуальної

спадщини вченого не отримала належного висвітлення, що, наш погляд, стало закономірним результатом тих методологічних проблем, які виникають в процесі історичної ретроспективи історико-філософського процесу в Україні.

Ступінь наукової розробки проблеми. Теоретичні проблеми історико-філософського розвитку вже неодноразово ставали предметом наукового дискурсу. Як відомо, однією з перших моделей історико-філософського процесу була абстрактно-логічна схема кумулятивного розвитку філософського знання запропонована Г. Гегелем. Згідно з його вченням, в процесі історико-філософського розвитку, «кожна наступна філософська система, напрям, епоха тощо включає в себе, “знімає”, усі попередні. Таким чином, між минулим і сучасним у розвитку філософського знання, відповідно до гегелівської позиції, існує логічний зв'язок» [7, с. 31]. Звісно, такий підхід мав високий евристичний потенціал в процесі формування раціональної схеми історико-філософського процесу, навіть попри те, що використання цієї моделі зумовлювало маргіналізацію значної частини ідей та концептів, які могли показати своєрідність та багатовекторність історико-філософського процесу, тим самим висвітлюючи багатство духовного спадку людства. Це й не дивно, адже в межах цієї моделі історія філософії постає однолінійним процесом, який реалізується в «єдиному соціальному просторі і спрямовується з глибини віків до сучасності як вищої точки» [3]. Згідно з такою позицією історико-філософська діяльність передбачає пошук тих ідей та концептів, які визначають напрям розвитку філософського знання, водночас забезпечуючи логіку історико-філософського процесу.

Звісно, запропонований Г. Гегелем підхід має вагоме значення у випадках розробки абстрактних моделей історичного розвитку філософського знання, поміж тим можливість його використання в процесі дослідження національної філософії залишається дискусійним питанням. Неоднозначність такого способу дослідження зумовлена тим, що Г. Гегель та його наступники, говорячи про чітку лінію історико-філософського розвитку, беруть до уваги тільки ті філософські ідеї та вчення, які набули світового значення й стали висхідним пунктом філософського розвитку. Власне, саме на цій теоретичній основі, Д. Чижевський свого часу прийшов до висновку про те, що слов'янській «(зокрема українській) філософії треба ще чекати на свого “великого філософа”» [12, с. 15], тим самим спростувавши існування української філософії.

Попри позірну раціональність теоретичних узагальнень та висновків Д. Чижевського, на наш погляд, вони не відображають повноти та змісту національної філософії як такої та української, зокрема. Так само як і Г. Гегель, український вчений, намагається експлікувати інтелектуальну спадщину та досвід українців у вигляді логічної схеми історичного розвитку філософського знання високого рівня теоретичного узагальнення, яка водночас корелює із тими ідеями та принципами, що панували у західноєвропейській філософії. Інакше кажучи, Д. Чижевський вважає, що критерієм та своєрідним мірилом інтелектуального та духовного спадку українського народу може і має бути світоглядна та аксіологічна системи західноєвропейської цивілізації. Вочевидь, в умовах сучасного євроінтеграційного процесу така думка має повне право на життя, навіть попри маргіналізацію істотної частини духовного досвіду людства. Поміж тим, коли йдеться про національну історію розвитку філософських вчень, використання такого підходу видається неправомірним. Адже, як цілком справедливо доводив свого часу В. Горський, національна філософія – це та сфера духовної діяльності спільноти, в межах якої відбувається усвідомлення та осмислення тих проблем, котрі виникають перед людиною та/чи спільнотою на певному рівні соціокультурного розвитку [3]. Результати та теоретичні узагальнення зроблені в процесі самоусвідомлення спільноти «знаходять своє відображення не лише у філософських трактатах у власному розумінні цього слова», а й у цілому комплексі

культурних витворів, що містять «глибокі роздуми з приводу граничних основ людського буття, сенсу життя, сутності людини й навколишнього світу. Можна говорити про відсутність в українській культурі давніших часів професійної філософської теорії, як окремої галузі духовної діяльності. Але ж це лише один із можливих способів побутування філософської думки як такої» [3].

Теоретичні узагальнення та висновки В. Горського щодо різноманіття способів побутування філософського знання в культурі та функцій національної філософії, закладають підвалини для спростування висновків Д. Чижевського щодо відсутності української філософії, водночас залишаючи відкритим питання про критерії відбору тих діячів, вчень та ідей, які мають і можуть бути залученими до орбіти історії української філософії. Звісно, однозначно вирішити це питання надзвичайно складно, навіть попри вагомий науковий доробок українських вчених (С. Йосипенка, С. Руденка, В. Горського, М. Русина, І. Огородника, Н. Мозгової та ін.) у розвиток теорії історії філософії, поміж тим проаналізувати причини знецінення творчої спадщини І. Огієнка, як одного з найвидатніших українських інтелектуалів кінця XIX – середини XX ст. в українській історико-філософській науці та розглянути можливість та потенціал його творчої спадщини в межах історії філософії є цілком можливим.

З огляду на сказане, **мета** нашого дослідження полягає у визначенні методологічних підвалин дослідження інтелектуального спадку І. Огієнка в площині історії української національної філософії. З огляду на своєрідність поставленої мети, **завдання** роботи полягало у розкритті (1) своєрідності національної філософії, (2) методологічних стратегій демаркації філософського та нефілософського, а також (3) умов залучення певного духовного спадку в контекст української історії філософії.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Перш ніж говорити про місце, а радше про відсутність належного місця, творчої спадщини І. Огієнка в історії української філософії, необхідно звернути увагу на те, що ж ми розуміємо під історією національної філософії. Це питання, від часів Просвітництва залишається одним із найбільш проблематичних в теорії історико-філософського процесу. Це й не дивно, з огляду на своєрідність вищезгаданих підходів до тлумачення національної філософії, яка, з одного боку, може розглядатися як національний вияв духовного досвіду людства (Д. Чижевський), а з іншого – як унікальний та самобутній спосіб самоусвідомлення спільноти (В. Горський). Виходячи з цього, В. Лісовий прийшов до висновку, що ступінь «поцінування особливостей історії філософії певної цивілізації чи нації залежить від того, чи філософію сприймають як гуманітарну науку, чи вважають її твердження тільки універсальними (за зразком природничих наук)» [8, с. 23]. Саме на цьому концептуальному тлі, як доводить дослідник, постають два основні підходи до осмислення історико-філософського процесу:

«1) розгляд історії філософських ідей і проблем незалежно від суспільно-політичного і культурного середовища, у яких формулюються філософські проблеми, створюються філософські ідеї;

2) розгляд постановки філософських проблем і способів їх розв'язання з урахуванням суспільно-культурного середовища, в якому живе і діє філософ» [8, с. 23].

Звичайно, використання першого способу більш притаманне для розробки та дослідження універсальних схем історії розвитку філософського знання. В такому випадку, у центрі уваги дослідника перебуває сам поступ думки, натомість соціокультурні умови, що породили її залишаються поза увагою дослідника. Очевидно, що саме цей спосіб свого часу використав Г. Гегель, розробляючи універсальну схему

історико-філософського розвитку. Такий підхід досить широко використовується і при написанні історії та філософії природничих наук, які тільки принагідно згадують те соціокультурне середовище, в якому живе та діє науковець чи мислитель. Не беруться до уваги при написанні абстрактної схеми історії розвитку філософського знання і особистісні переживання, які вплинули на вибір сфери діяльності та особливості світогляду тих чи інших мислителів. Це й не дивно, адже такі способи історико-філософської ретроспективи, як доводить В. Лісовий, ґрунтуються на ідеї підпорядкування історико-філософського процесу певним закономірностям або «логіці». В розвитку останньої, як доводить вчений, подекуди спостерігаються перериви поступальності, кардинальні революційні зрушення тощо. Вони змінюють логіку та хід історичного всієї спільноти, а не окремої особистості. Звісно, немає підстав говорити про те, що В. Лісовий ігнорує значення індивідуальної історії та її «поворотів», поміж тим при побудові абстрактних схем історичного розвитку філософських знань, вони не набувають визначального значення [8, с. 23].

Безперечно, вище охарактеризований спосіб розгляду історико-філософського процесу, може видатися малоприслужним для дослідження національної філософії, поміж тим це далеко не так. Історики філософії, зазвичай мають справу з текстами та ідеями, у розвитку яких прослідковуються деякі закономірності. Використання цього способу, приміром, на думку Д. Чижевського, дає можливість зрозуміти світорозуміння певного суспільства та виявити його роль у цивілізаційному поступі, як мінімум завдячуючи тому, що «лінія філософського розвитку в різні епохи, так би мовити, проходить через різні країни, через різні нації. Іноді лінія філософського розвитку кілька разів повертається до тієї самої нації, іноді проходить через неї лише один раз. Таким чином окрема нація в певні моменти репрезентує історичну сучасність – іноді разом з іншими націями, а іноді і сама» [12, с. 11]. Інакше кажучи, розробка абстрактних схем історичного поступу думки в межах національної філософії, можлива у тих випадках, якщо нація стала носієм історичної свідомості.

Розкриваючи своєрідність теорії історії філософії Д. Чижевського, привертає увагу той факт, що історія, в тому числі й філософських вчень, розглядається вченим як процес взаємодії та розвитку різних народів та націй. Обґрунтування цієї амбівалентної в своїй основі ідеї Д. Чижевським у «Нарисах з історії філософії на Україні», на наш погляд, визначило долю української філософії у ХХ ст. та місце в ній творчої спадщини І. Огієнка. Адже, вказуючи на провідне значення народів та націй у розвитку філософії, мислитель не тільки прагнув показати роль та значення української філософської спадщини у поступі філософського знання, а й обстоював думку про те, що українська філософії ще чекає на свого «великого філософа». Цими словами він спростовує існування української філософії, визнаючи водночас існування українських «мисленників», які «намічали ідеї, тільки кидали думки, не продумуючи їх до кінця, не даючи їм останньої філософської обробки» [12, с. 15].

Дивно, але відмовляючи українській філософії в існуванні, Д. Чижевський став одним із перших істориків філософії, які присвятили увагу дослідженню історико-філософського процесу на Україні. Цей суперечливий на перший погляд факт, в дійсності є концептуальною основою наукових розвідок Д. Чижевського. В його працях йдеться не про українську філософію, а про історичний розвиток філософії «на Україні». Це уточнення є надзвичайно важливим. Воно дає можливість вченому залучити до сфери дослідження філософську спадщину Й. Шада, Л. Якоба та деяких інших мислителів, які, не будучи українцями за походженням, деякий час жили і працювали на теренах України, що й дало підстави вченому залучити їхні вчення до своїх історико-філософських нарисів. Розглядаючи історію філософії «на Україні», Д. Чижевський пише про той історичний поступ думки, який відбувався на цій території.

Це, своєю чергою, дає підстави говорити про те, що суб'єктом історико-філософського розвитку на Україні були не тільки представники українського, а й багатьох інших народів.

Неузгодженість окремих теоретичних положень Д. Чижевського щодо своєрідності розвитку і дослідження історико-філософського процесу, не залишилася поза увагою дослідників. Так, приміром, В. Горський акцентує увагу на тому, що Д. Чижевський говорячи про відсутність «великого філософа», «творчість якого дала б можливість аналізувати особливості власне української філософії», дає розлогу «характеристику “української психіки та особливостей української думки”» [3]. Такий підхід, як цілком справедливо зауважує В. Горський, виводить Д. Чижевського далеко за межі «ним самим визначених кордонів дослідження». Більш того, розгляд питання про особливості «української думки» закладає підвалини для спростування обґрунтованого ним положення про те, що тільки «в постатях великих систематиків і лише тоді виразно виступали риси філософичного національного обличчя» [12, с. 14].

Незважаючи на дискусійні, а подекуди малообґрунтовані теоретичні положення теорії історико-філософського процесу Д. Чижевського, саме його надбання довгий час залишалися концептуальною основою дослідження історико-філософського процесу на Україні, що, на наш погляд, великою мірою визначало філософську долю творчої спадщини І. Огієнка. Так само як і більшість українських інтелектуалів, а в термінології Д. Чижевського «мисленників», І. Огієнко не створив і навіть не прагнув створити філософської «синтези світового значення». Навпаки, його спадщина характеризується сукупністю на перший погляд змістовно не пов'язаних наукових та публіцистичних праць релігієзнавчого, історичного, мовознавчого, літературознавчого тощо характеру, що, звісно, робить дискусійним питання про доцільність розгляду творчого доробку мислителя в контексті українського історико-філософського розвитку.

Мало сприяла вирішенню питання щодо можливості розгляду творчої спадщини І. Огієнка, як одного з елементів українського історико-філософського поступу, й марксистська історико-філософська концепція. На думку В. Горського, вона обмежила «поле можливостей до відтворення об'єктивної й достатньою мірою повної картини історії філософії України. Перепоною стає не лише територія (на Україні), де протікала діяльність досліджуваного діяча культури, а й його класова орієнтація та належність до філософської «партії». Оскільки у минулому гідним конструктивного вивчення вважалось тільки те, що утворювало передісторію філософії діалектичного та історичного матеріалізму як теоретичного ядра світогляду пролетаріату, то з орбіти вивчення, природно, вилучались представники ідеалізму й ті, кого вважали речниками ідеології експлуататорських класів» [3].

Подібну оцінку евристичного потенціалу марксистсько-ленінської теорії, «у межах якої історико-філософський процес тлумачився як поле битви матеріалістів та ідеалістів, діалектики та метафізики тощо, і всі філософські праці, які не вкладалися в цей канон, оголошувалися “псевдонауковими”, “наївними” чи “ревізійністськими” і т. п.» [7, с. 19] зустрічаємо й працях С. Руденка. На його думку, одним з головних недоліків цієї теорії стала чітко окреслена система координат, в межах якої визначалася оцінка доробку того чи іншого мислителя.

Теоретичні зауваження В. Горського та С. Руденка щодо своєрідності панівного у вітчизняному інтелектуальному дискурсі підходу до розгляду історико-філософського процесу, досить чітко демонструють причини, які стояли на перешкоді залучення творчого доробку І. Огієнка у сферу філософського дискурсу. Як свідчать численні праці мислителя, а саме: «Українська Церква», «Дохристиянські вірування українського народу», «Нариси з історії української мови. Система українського правопису» та багато інших – сфера зацікавлення мислителя не була пов'язана з

проблемами пролетаріату та діалектичного матеріалізму. Не привертала його уваги й розробка універсальних схем історичного розвитку соціуму. З часів навчання в університеті і до кінця свого життя, в центрі уваги І. Огієнка залишалися проблеми колективної ідентичності. Саме через це, своїм головним завданням, дослідник вважав розгляд тих чинників, які забезпечували збереження культурної ідентичності спільноти. Її відродження обстоював І. Огієнко і у релігійній, і в політичній, і в громадській тощо діяльності протягом усього свого життя, в тому числі й на еміграції. Очевидно, що обґрунтовані ним ідеї та стратегічні завдання не мали перспективи для розвитку на теренах радянської України, адже суперечили базовим постулатам тих світоглядних принципів, які використовувала радянська влада у культурній та громадянській політиці. Як відомо, І. Огієнко закликав до збереження української етнокультурної ідентичності, саме в ті часи, коли в радянській громадській політиці поширюється громадянська стратегія «плавильного котла» [10, с. 50; 1].

Загалом саме сфера зацікавлення та спосіб репрезентації наукових висновків, стали головними перепонами для залучення інтелектуальної спадщини І. Огієнка в орбіту філософських досліджень. Звісно, великою мірою цьому сприяло й те, що концептуальною основою панівних у вітчизняній інтелектуальній традиції теорій історико-філософського процесу, стала просвітницька віра в єдину істину, яка реалізується в ході історичного поступу людства від дикості та варварства до цивілізації [6]. Однак, як показує соціокультурний досвід ХХ ст., таке тлумачення історичного процесу є спрощеним та потребує ґрунтовного переосмислення, що досить аргументовано показав С. Гантінгтон у «Зіткненні цивілізацій» [11]. Розглядаючи соціокультурні трансформації сьогодення, американський вчений цілком аргументовано показує провідну роль культури у формуванні колективної ідентичності, водночас спростовуючи можливість постановки «універсальної цивілізації». Очевидно, що вказані висновки заклали підвалини для спростування просвітницького прогресистського раціоналізму, одночасно повертаючи увагу інтелектуалів до проблем національного загалом та філософії, зокрема.

Необхідність переосмислення та розширення сфери історії української філософії, одним із перших усвідомив В. Горський. Він вважав, що об'єктивне і незаангажоване дослідження національної філософії може забезпечити культурологічний підхід, який «передбачає, з одного боку, перебудову самого характеру історичного мислення згідно з канонами культури. З іншого боку, вимагає уточнення того, чим є філософія, розвиток якої вивчає наука історія філософії» [3]. На цьому концептуальному тлі, дослідник виокремлює дві площини у яких може здійснюватися історико-філософське дослідження: генетична та функціональна. Зокрема, вчений вважає, що історико-філософське дослідження може бути спрямоване на розкриття тих культурних підвалин, які зумовили до постановки певної філософської проблеми, історії розвитку цієї проблеми та «виявлення смислу, який несе в собі твір» [4, с. 21]. В такому випадку, мова йде про генетичну площину історико-філософської розвідки. Натомість у випадках коли здійснюється: «вивчення особливостей діяльності з розширення і збагачення авторського смислу в колі однодумців, тобто впливу інших філософських ідей на смисл вчення того чи іншого філософа; дослідження процесу трансформації смислу і значення авторської ідеї на різних етапах розвитку філософської теорії; визначення ролі певної філософської ідеї в історії культури» [4, с. 22], – історико-філософське дослідження переходить у функціональну площину.

На цій концептуальній основі В. Горський виокремлює три різновиди історико-філософського дослідження, а саме: «історію філософської думки», «історію філософської теорії» та «історію філософів». Історію філософської думки, згідно з позицією В. Горського, представляють ті історико-філософські дослідження, що

експлікують розвиток філософії в історико-культурного контексті. В межах таких досліджень чільна увага приділяється вивченню впливу релігії, політики, мистецтва тощо на розвиток та своєрідність філософської культури. Інакше кажучи, «історія філософської думки» спрямована окреслити контекст, в якому зароджуються та розвиваються певні філософські ідеї чи проблеми та їхні носії, користуючись дескриптивним методом. Домінування останнього може призводити до критики з приводу рівня наукової глибини таких досліджень. Поміж тим, її справедливості можна визнати тільки в окремих випадках, які однак не спростовують загальної відповідності описового підходу для історичної реконструкції української філософії, що цілком і повністю підтверджують ґрунтовні історико-філософські праці Н. Мозгової, М. Русина, І. Огородника та ін.

Актуальним та своєчасним різновидом історико-філософських досліджень, видається й «історія філософської теорії». В межах цього різновиду історико-філософського дослідження ставиться мета дослідити закономірності розвитку професійної філософії, розкрити закономірності та окреслити теорію історико-філософського дослідження, сформувані його методологію. Дослідження цих проблем, на думку В. Горського, є надзвичайно важливим, адже «тут здійснюється кодифікація і класифікація різноманітних філософських здобутків, виробляється нормативна мова філософського дискурсу в межах культури на певному просторі та етапі її розвитку» [4, с. 25]. Поміж тим, як свідчить нормативна база сучасного українського філософського дискурсу, цей підхід не набув особливої популярності серед українських дослідників.

Третім, з виокремлених В. Горським, різновидів історико-філософського дослідження є «історія філософів». «Тут історія філософії, – зазначає В. Горський, – виступає як... поле діяльності тих неповторних особистостей, які пручаються у відповідь на спроби повивати їх у “типовий образ”, “загальні закономірності”» [4, с. 27]. Цей спосіб розгляду історії філософії, як доводить дослідник, дозволяє деперсонізувати історію філософії, водночас зацентрувавши увагу на рівнозначності внеску кожного мислителя у розвиток інтелектуальної спадщини народу. Попри те, що вказане положення може видатися дискусійним, на наш погляд, його варто визнати цілком справедливим. Визнання рівноцінності інтелектуального доробку кожного мислителя, дає можливість ґрунтовно і всебічно висвітлити ментальну своєрідність певного народу, показати ті проблеми, які турбували його у різні історичні періоди. В межах такого підходу історія національної філософії постає не тільки частиною культурної пам'яті народу, а й виразом духу та досвіду спільноти, які визнаються певним культурним контекстом. Останній, як доводить В. Горський, виступає незмінним критерієм для визначення приналежності філософських вчень до обсягу національної філософії.

Теоретичні зауваги та висновки В. Горського, на наш погляд, мають високий евристичний потенціал для визначення ролі і місця творчого доробку І. Огієнка в українській історії філософії. З одного боку, творчий доробок мислителя, є всі підстави розглядати як один з елементів культурної пам'яті та інтелектуального досвіду українського народу. Всі праці видатного українського діяча присвячені вивченню різних аспектів розвитку та збереження українського етнокультурного простору, а тому можуть і повинні бути залучені у контекст історії української філософської думки. В них отримують продовження та нове змістове окреслення ті проблеми, які визначали розвиток української інтелектуальної (передусім суспільно-політичної) думки ХІХ – початку ХХ ст. В цьому контексті досить показовими є праці І. Огієнка присвячені висвітленню тих політичних процесів, які відбувалися в українському суспільно-політичному житті на початку ХХ ст. Ще більш показовими в контексті

досліджуваного питання є праці, у яких мислитель досліджує роль та значення мови, культури та релігії в процесі формування колективної ідентичності.

Менш плідним, на перший погляд, може видатися інтелектуальний спадок І. Огієнка для історії філософської теорії. Поміж тим, це далеко не так. Праці мислителя, хоча й не мають розлогої та систематизованої теорії історико-філософського чи наприклад теорії етнотворчого процесу, поміж тим є плідним ґрунтом для розробки та кодифікації мови українського філософського дискурсу. Крім того, вони можуть стати концептуальною підвалиною розробки теорії історико-культурного розвитку на українських теренах. Натомість коли йдеться про «історію філософів», які репрезентували українську історичну свідомість, постать І. Огієнка видається цілком типовою, адже мислитель ставить і розвиває на новій концептуальній основі ті проблеми, які турбували українське суспільство у XIX–XX ст.

3. ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Відсутність уваги філософів до інтелектуальної спадщини І. Огієнка стала закономірним підсумком тривалого домінування сформованих на тлі просвітницького раціоналізму підходів до розгляду історико-філософського процесу. В їхній основі лежить незламна віра в єдину істину, яка відривається в ході історичного поступу людства на шляху від варварства до цивілізації. В межах такого підходу, національне набуває значення тільки у випадку, якщо набуває загальносвітової цінності, виражає духовний досвід усього людства. Така світоглядна настанова закладає підвалини для знецінення інтелектуального досвіду тих народів, які не мали істотного впливу на розвиток світоглядної та ціннісної системи людства.

Зміна світоглядних та ціннісних пріоритетів суспільства, в тому числі й українського, у кінці XX ст., зумовила зростання цікавості дослідників до культурного контексту та ментальної своєрідності спільноти, тим самим актуалізувавши дослідження з теорії національної філософії, в межах яких акцентувалася увага на важливому значенні культурного контексту філософської проблематики. Такий підхід, виявив своєрідність національної філософії та відкрив можливість для залучення творчої спадщини І. Огієнка в історико-філософський контекст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар С. В. Історіософія І. Лисяка-Рудницького в контексті націотворчих та державотворчих процесів в Україні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії». К., 2005. 16 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии : в 3 кн. Кн. 1. СПб. : Наука, 2001. 349 с.
3. Горський В.С Історія української філософії: Курс лекцій. Київ, Наукова думка, 1996. URL: <http://thales2002.narod.ru/hor1.html>
4. Горський В. С. Біля джерел. Київ: Видавництво Києво-Могилянської Академії, 2006. 262 с.
5. Йосипенко С. Л. До витоків української модерності: українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті. Київ, Український центр духовної культури, 2008. 391 с.
6. Кондорсе Ж.А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума. URL: <http://larevolution.ru/books/Condorcet-5.html>

7. Руденко С. В. Сучасні методологічні концепції дослідження історії української філософії : монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 279 с.
8. Русин М. Ю. Історія української філософії : підручник / М. Ю. Русин, І. В. Огородник, С. В. Боднар та ін. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2008. 591 с.
9. Сторожук С. Проблема визначення сутності держави: соціокультурний та історико-філософський контекст. Гілея: науковий вісник. 2014. С. 190–194.
10. Сторожук С. Нація: історія і теорія проблеми (історико-філософський вимір). К.: Вадекс, 2013. 320 с.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. URL: <http://thales2002.narod.ru/hor1.html>
12. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ, Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ И. ОГИЕНКО В ПЛОСКОСТИ ИСТОРИИ УКРАИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ

Аннотация. В статье исследованы причины отсутствия внимания философов к интеллектуальному наследию И. Огиенка. С этой целью раскрыты основные подходы к рассмотрению историко-философского процесса. На их концептуальном основании показано, что маргинализация философской составляющей интеллектуального наследия И. Огиенка была обусловлена господством просветительских теорий истории философии, ориентированных на построение универсальных схем историко-философского развития. Акцентирование внимания на важном значении культурного контекста философской проблематики, произошло благодаря изменению мировоззренческих и ценностных приоритетов общества, в том числе и украинского, в конце XX в. Эти сдвиги обусловили рост интереса исследователей к культурному контексту, ментальному своеобразию общества, а также теории национальной философии. Разработка последней открыла возможность для привлечения творческого наследия И. Огиенка в историко-философский контекст.

Ключевые слова: история философии, национальная философия, украинская философия, схема историко-философского развития, идентичность, духовный опыт, коллективная память, цивилизация.

CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF THE INTELLECTUAL HERITAGE OF I. OHIENKO IN THE PLANE OF THE HISTORY OF UKRAINIAN NATIONAL PHILOSOPHY

Abstract. The paper describes the originality of national philosophy, methodological strategies for demarcating the philosophical and non-philosophical, as well as the conditions for involving a certain spiritual inheritance in the context of Ukrainian history of philosophy.

The reasons for the lack of attention of philosophers to I. Ogienko's intellectual heritage have been investigated. To this goal, the basic approaches to the consideration of the historical and philosophical process are revealed. The ambiguity of G. Hegel's approach to understanding the historical and philosophical process is shown. The prolonged and almost inseparable domination of the abstract-logical scheme of the historical development of philosophical knowledge proposed by G. Hegel, within which the historical-philosophical process is regarded as a rationally ordered progress of thought, had ambiguous consequences.

It is well-grounded that the leading role in the process of reviving the collective memory of the community belongs to the history of philosophy, which accumulates and represents the historical experience of the community, reveals the direction of development of intellectual thought, thereby revealing and explicating the internal logic of development and meaning of the life of the community. On this conceptual basis it is shown that the marginalization of the philosophical component of I. Ogienko's intellectual heritage was conditioned by the domination of the educational theories of the history of philosophy, oriented towards the construction of universal schemes of historical and philosophical development.

Emphasis on the importance of the cultural context of philosophical issues was due to the change of world outlook and value priorities of society, including Ukrainian, at the end of the twentieth century. These shifts have led to an increase in the interest of researchers in the cultural context, the mental identity of society, and the theory of national philosophy. The development of the latter opened the possibility for the involvement of I. Ogienko's creative heritage in the historical and philosophical context.

Keywords: history of philosophy, national philosophy, Ukrainian philosophy, scheme of historical and philosophical development, identity, spiritual experience, collective memory, civilization.